

UDK 808.62–087

Izvorni znanstveni rad

Primljen 3. svibnja 1999.

Prihvaćen za tisak 22. prosinca 1999.

Mijo Lončarić i Vesna Zečević

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb

Jat u kajkavštini

U vezi s *jatom* u kajkavštini najprije se donosi pretpostavka o fonetskoj vrijednosti *jata* u praslavenskom jeziku. Zatim se pokazuje razvitak *jata* u kajkavštini, te se razlikuju tri osnovne situacije: I. jednačenje *jata* i poluglasa, II. jednačenje *jata* s kojim drugim vokalom (poluglas je *a* ili *a*), III. zadržavanje posebne vrijednosti *jata* (poluglas se jednači s *e*, *ę*, *a* ili je *a*).

0. Kajkavsko je narječje jedno od hrvatskih narječja kojemu se danas govori, općenito gledano, prostiru u sjeverozapadnoj Hrvatskoj s granicom koja na sjeveru iz Međimurja prelazi preko Mure u Mađarsku, na zapadu prema Sloveniji, a na istoku u Slavoniji gotovo do Virovitice, i u Moslavini. Na jugu granicu čini pokupsko područje od slovenske granice preko Ozlja do Siska i dalje do Jasenovca na Savi, uključujući na zapadu i goranske govore. U prošlosti je područje njegova prostiranja bilo znatno veće, što su poremetile velike migracije i što je na takvim područjima danas rezultiralo miješanim kajkavsko-štokavskim i kajkavsko-čakavskim govorima.¹

1. Praslavenski i starohrvatski fonem *jat* različito se razvio u hrvatskim govorima i dijalektima, kao i u slavinama općenito. Većinom se jednačio s nekim od drugih samoglasnika, a rjeđe je njegova kontinuantama obično dijele na ikavske, ekavske, ikavsko-ekavske i (i)jekavske govore unutar svih triju hrvatskih narječja – čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. Nije, međutim, jednoznačan ni naziv ekavski ni naziv

¹ Više o tome v. u Lončarić, M., 1996: 149–170 u poglavlju *Prostiranje u prošlosti*.

ijekavski govori. U najvećem je dijelu ekavskih govora naziv uzet prema srednjem vokalu *e*, u kojem se kontinuanta *jata* izjednačila s etimološkim *e* i nazalom *ę*. Takvi se govori razlikuju od većine kajkavskih govora u kojima je kontinuanta *jata* poseban fonem, i to napeti vokal *ę*, i koji se prema takvoj kontinuantu *jata* samo uvjetno mogu nazvati ekavskima. Analogno štokavskim ekavskim govorima, ekavski su u kajkavštini oni govori koji imaju srednji vokal *e* i kao kontinuantu *jata* i etimološkoga *e* i nazala *ę*. Takvih je govora u kajkavštini malo, a navedenim se vokalima najčešće pridružuje i kontinuanta poluglasa. Ijekavski govori podrazumijevaju kontinuantu *jata* samo u dugim slogovima, koja može biti dvoglasnik *ie*, kada je kontinuanta *jata* poseban fonem, ili, rjeđe, dvosložno *ije*.

1.1. Govori kajkavskoga narječja imaju širok raspon kontinuanata *jata*, kojima se izoglose ne podudaraju s granicama kajkavskih dijalekata. Različite se kontinuanate *jata* nisu dovoljno uočavale u kajkavštini te se za kajkavce najčešće govorilo da su ekavci, čak i onda kada je kontinuanta kratkoga *jata* bilo *ę/e*, a dugoga *ie* ili *ei*, a da se i ne govori o govorima s kontinuantom *i* u svim nenaglašenim slogovima i u kojima je formula kontinuanata *jata*: *e – ie – i*.

Govoriti o *jatu* u kajkavštini znači osvrnuti se na njegov razvitak dijakronijsko-sinkronijski, tj. pokazati koje su i kakve današnje fonetsko-fonološke kontinuanate tog starohrvatskog vokala u vokalizmima suvremenih kajkavskih govora. Pri tome se za kajkavsko narječje pretpostavlja ishodišni, polazni vokalski sustav koji je jednak onome za hrvatski jezik u cjelini, što znači i za cijeli srednjojužnoslavenski i slovenski dijasistem (usp. Brozović, D., Ivić, P., 1981: 221–226, Houtzagers, P., 1996: 115, Logar, T., 1981: 29–33, Lončarić, M., 1996: 15–37). Za taj se sustav pretpostavlja postojanje nazalnih vokala *ę* i *o* te posebnih jedinica za *jat* i poluglas. Za temu ovoga istraživanja osobito su zanimljiva potonja dva vokala, jer je u najvećem dijelu kajkavskoga idioma njihov razvoj povezan s činjenicom da su izjednačeni u istoj kontinuantu (Ivić, 1968).

1.2. S obzirom na fonetsku vrijednost svakoga od njih treba reći da se za poluglas, kontinuantu praslavenskih dvaju poluglasova, mekoga i tvrdoga, pretpostavlja fonetska vrijednost bliska onoj koja se obično označuje kao *šva* (*ə*), a koja i danas postoji u rubnim kajkavskim govorima, ozaljskima i goranskima, a u manjoj mjeri i drugdje, npr. u bednjanskom govoru.

Fonetska vrijednost *jata* u praslavenskom jeziku još je i danas jedno od do kraja neriješenih pitanja, oko kojega ne postoji jedinstveno mišljenje. Razlog je tomu veoma različita fonetska vrijednost refleksa toga praslavenskoga samoglasnika u današnjim slavenskim jezicima. Pregled povijesti njegova proučavanja iscrpno je prikazao M. Samilov (1964). Nećemo se osvrnuti na starija mišljenja, iako neka od njih zaslužuju pozornost (Ramovš, 1936, Belić, 1960, Ivić, 1968, Mareš, 1956, Shevelov, 1957, Krajčović, 1974. i dr.). Pri pregledu je današnjega stanja kontinuanata *jata* u slavenskim jezicima uočljiva relativno slaba zastupljenost kajkavštine. Od radova izašlih nakon M. Samilova (1964), što se bave *jatom* u praslavenskom jeziku (Carlton, 1990, Lunt, 1997. i dr.), dva nam se čine posebno zanimljivima. Prvi je Vermeerov rad (1982), koji to pitanje rješava za praslavenski jezik.

W. R. Vermeer ne navodi kakvu bi vrijednost imao *jat* nakon što je na određenom području postao vokalom višim od *e* niti pretpostavlja vrijeme kada se to moglo dogoditi, osim što to s obzirom na slovenski jezik povezuje s gubitkom nazalnosti: "Since in the majority of present-day Slavonic dialects the reflexes of *ě* are higher than those of *e*, we must conclude that almost everywhere *ě* must have overtaken *e* at some moment or other" (Vermeer 1982: 236).

Drugi je rad Heinza Schuster-Šewca (1998), koji se približava rješenju za cijeli slavenski prajezik. U njemu se pretpostavlja da je suženje artikulacije *jata* inovacija u dijelu praslavenskoga jezika (što su pretpostavljali već F. Ramovš, A. Belić i dr.) i povezana je s njegovom starom podjelom na dva dijela, dva makrodijalekta: "...archaisches Zentrum (nordwestlicher Makrodialekt): jüngeres Innovationsgebiet (süd östlicher Makrodialekt)". Autor za takav *jat* pretpostavlja fonetsku vrijednost dvoglasnika *i̯*^o. To artikulacijsko suženje povezuje i s artikulacijskim suženjem stražnjega nazala (*o* > *u*). Različitu je sekundarnu fonetsku vrijednost *jata* u raznim dijalektima pretpostavljao i H. G. Lunt (1997).

Ovdje bismo iznijeli našu pretpostavku o fonetskoj vrijednosti *jata* u praslavenskom jeziku, koja nam se čini vrlo vjerojatnom. Pretpostavlja se da su *jat*₁ (< *ě*), koji se redovno bilježi s *ě*, i *jat*₂ (< *oi̯*), za koji je S. Ivšić predložio da se, za razliku od *jata*₁, bilježi s *ê*, prije stapanja u jedan fonem imali i različitu fonetsku vrijednost: prvi je bio otvoren, bilo monofonotonski otvoreno *e*, bilo diftong koji je sadržavao takav otvoreni dio, a drugi je bio zatvoreniji, S. Ivšić (1970) pretpostavlja *ie*, a R. Jakobson (1929) *ie*. Naša se pretpostavka dijelom poklapa sa Šewcovom (1998), tj.

da je prije raspada praslavenskoga jezika na pojedine slavenske jezike *jat* imao različitu fonetsku vrijednost u njegovim različitim dijelovima. Međutim, za razliku od H. Schuster-Šewca, smatramo da uža artikulacijska vrijednost u dijelu slavenskoga prajezika nije morala biti sekundarna pojava, inovacija, sekundarno "suženje". Polazeći od toga da su dva *jata* prije stapanja u jedan vokalski fonem mogla biti različite fonetske naravi (Bernštejn, 1961: 82, Jagić, 1882: 74, Ivšić, 1970: 95, van Wijk, 1950: 298), prvi je bio širok, drugi uzak, smatramo da je najvjerojatnije u razvoju jednoga dijela praslavenskoga jezika prevladala jedna vrijednost, šira (od *jata*₁), o čemu svjedoče današnje otvorene (nenapete) vrijednosti kontinuanata *jata* u nekim jezicima, a u drugom je dijelu, odnosno u druga dva dijela slavenskoga jezika – na istoku i jugu – prevladala zatvorena (napeta) vrijednost *ę* (od *jata*₂). Na taj način postaje gotovo nevjerovatno tumačenje o sekundarnom prijelazu vokala otvorenijega od staroga *e* u zatvoreniiji samoglasnik, što se danas pokušava objasniti akustičkim obilježjima. A. A. Šahmatov (1915: 10), B. Ljapunov (1911–1912: 517) i J. Hamm (1957: 549) također su pretpostavljali dvostruku prirodu *jata*, ali ne u različitim dijelovima praslavenskoga nego u istom jezičnom sustavu, i to s obzirom na fonološko okružje, tj. da je ispred tvrdih suglasnika bio otvoreniji, a iza mekih zatvoreniji. J. J. Mikkola je pretpostavljao različitu vrijednost *jata* ovisno o naglašenosti / nenaglašenosti. Vrijednost *jata* mogla je varirati i na taj način, ali to nije bilo bitno za kasniji općenito različit razvoj u pojedinim slavenskim jezicima.

Taj i slični problemi, uz tumačenje razvoja praslavenskoga jezika, naveli su neke paleoslaviste na pretpostavku da se praslavenski jezik odmah po formiranju raspao na pojedine svoje dijelove, na posebne slavenske jezike, dakle da je razdoblje slavenskoga prajezika trajalo vrlo kratko. Valja, međutim, imati na umu općepoznatu iskustvenu činjenicu da pojedini dijelovi nekoga jezika nigdje nisu (posve) jednaki, da su konkretni (jezični) sustavi (Brozović, 1970), mikrosustavi (Avanesov, 1963) samo mjesni govori, a da su oni međusobno više-manje različiti, da čine dijasistem (Weinreich, 1954), makrosustav (Avanesov, 1963), tj. sustav djelomično sličnih i djelomično različitih sustava (govora). Prema tome, ni praslavenski jezik, slavenski prajezik, nije bio nikada jedinstven, u njemu su postojale veće ili manje razlike između njegovih po jedinim dijelova, posebno u njegovu kasnijem razdoblju, prije formiranja posebnih slavenskih jezika.

Iz zatvorene vrijednosti, nakon skraćivanja staroga praslavenskoga akuta i duljenja starijih kratkih naglasaka u nekim položajima, nakon

čega su prvotno samo dugi vokali mogli biti i kratki, i obrnuto, iz *jata* su se mogle razviti njegove današnje kontinuantne različitih vrijednosti u hrvatskom jeziku: *i, e, e, ie, ei, ije, je*. Upravo je naprijed spomenuto jednačenje *jata* i poluglasa s jedne strane, i njihovo nejednačenje s kontinuantom etimološkoga *e* i nazala *ɛ*, karakteristično za većinu kajkavskih govora u odnosu na čakavske i štokavske govore hrvatskoga jezika.

1.3. Najčešći je odnos artikulacije kontinuantne *jata* i poluglasa prema kontinuantu *e, ɛ* zatvoreniiji vokal prema otvorenijem. Pri tome se misli na kratki *jat* (i poluglas) kada se ostvaruje ili kao:

a) srednji napeti akutski vokal [e] prema aa) srednjem nenapetom akutskom vokalu [e], ili bb) prema srednjem kompaktnom akutskom vokalu [ɛ],

b) kada se kratki *jat* ostvaruje kao srednji nenapeti akutski vokal [e] prema srednjem kompaktnom akutskom vokalu [ɛ]. Prema tome bi inventar odnosa realizacija kratkoga *jata* (i poluglasa) te $e = \varepsilon$ bio: $e - e, \varepsilon - \varepsilon, e - \varepsilon$. Takve artikulacije variraju u kajkavskim govorima, ali se odnos zatvoreniija artikulacija - otvoreniija artikulacija uvijek zadržava u govorima u kojima kontinuant *jata* (i poluglasa) nije izjednačena s kontinuantom etimološkoga *e* i nazala *ɛ*. Isti je odnos u takvim govorima i u dugim slogovima, u kojima variraju monoftonške i diftonške realizacije. Odnos artikulacija vrijedi za sve govore u kojima su kontinuantne *jata* i poluglasa posebna fonološka jedinica, kao i za kontinuantne *jata* i poluglasa u govorima u kojima su *jat* i poluglas djelomično izjednačeni. Takva odnosa nema u govorima u kojima su *jat*, poluglas, etimološko *e* i nazal *ɛ* izjednačeni u istoj kontinuantu. Tako je npr. u govorima zapadne Slavonije i u bilogorskim kajkavskim govorima u kojima se, primjerice u Sedlarici, alternativno ostvaruju napeti akutski vokal *ɛ* i dvoglasnik *ei* u dugim slogovima (npr. *sěno* / *sěino*, *těško* / *těiško*), a u kratkim slogovima dva vokala *e*-tipa: *ɛ* i *e* (npr. *sékel* / *sékel*, *žěna* / *žěna*). Na istom je području u Vrbici u dugom slogu srednje *e* (npr. *děte*, *těško*), a u kratkom kompaktno *ɛ* (npr. *děca*, *žěna*)².

² Izvore svih citiranih primjera u radu donosimo u popisu literature, što uključuje i upitnike za Hrvatski dijalektološki atlas, koji se nalaze u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

1.4. Fonetsko-fonološka vrijednost kontinuantne *jata*, bez obzira s čime se *jat* jednačio, u svakom govoru ovisi o strukturi njegova vokalizma i o njegovoj artikulacijskoj bazi. Presudnu ulogu za sudbinu *jata* (i poluglasa) u kajkavskim vokalizmima ima nekoliko čimbenika, koji su u hijerarhijskom odnosu: 1. kvantiteta s oprekom dugo ~ kratko, 2. naglašenost s oprekom naglašeno ~ nenaglašeno, 3. neprozodijski čimbenici – fonemski kontekst.

S obzirom na navedene čimbenike koji utječu na vrijednost kontinuantne *jata* (i poluglasa), u vokalizmima kajkavskih govora može biti više podsustava:

- u naglašenim kratkim slogovima s vrijednostima: *ɛ, e, ɛ, ɛ³*,
- u naglašenim dugim slogovima s vrijednostima: *ɛ, ie, ei*,
- u nenaglašenim kratkim slogovima s vrijednostima: *ɛ, e, ɛ, i, ei⁴*,
- u nenaglašenim dugim slogovima s vrijednostima: *ɛ, ie, ei*,
- u nenaglašenim zanaglasnim slogovima s vrijednostima: *ɛ, e, i*,
- u dugim naglašenim slogovima s obzirom na ton s vrijednostima: *īē, ie⁵*,
- u određenom fonemskom kontekstu po zakonu Meyer-Jakubinskoga s vrijednostima: *i, e*.⁶

³ Prema Lisac, J. (1988), u gorskokotarskim se govorima vokal *ɛ* ostvaruje u dugim slogovima, dok se u kratkima i nenaglašenima ostvaruje kao poluisoki nelabijalizirani glas i autor ga bilježi, prema D. Brozoviću, sa y. Kompaktni akutski vokal bilježi se kao *ɛ*. Za te je govore takvo bilježenje zadržano i u ovome radu.

⁴ Dvoglas *ei* u nenaglašenom se kratkom slogu, najčešće iza kratkouzlaznog naglasaka, javlja u nekim bilogorskim govorima i, dijakronijski gledano, riječ je o starijem dugom naglašenom slogu s kojega je u novije vrijeme pomaknut naglasak, a slog koji je postao zanaglasnim automatski se skratio, jer u sustavu nema zanaglasnih nenaglašenih duljina (usp. Lončarić, M., 1986: 140).

⁵ Pod uzlaznom je intonacijom jednosložan izgovor, a pod silaznom dvosložan. U dvosložnoj kontinuantni *jata* (i poluglasa) drugi dio može počinjati neslogotvornim [i]: [t̩jelo].

⁶ To su ikavsko-ekavski kajkavski govori ozaljskoga poddijalekta plješivičko-prigorskoga dijalekta. Zakon je Meyer-Jakubinskoga:

ě + t, d, l, r, n, s, z + i, e, u, ɛ, ě > i

ě + t, d, l, r, n, s, z + a, o, u, y, v, ɔ > e

(usp. Jakubinski, L., 1925, Meyer, K., 1926).

Poseban su slučaj vokalizmi nekih goranskih govora, kakav je npr. vokalizam govora Turni. U tom su govoru vrijednosti kontinuanata *jata* u podsustavima uvjetovane složenim, uglavnom prozodijskim, razvojnim procesima, tako da postoje dva podsustava:

- u kratkim slogovima (naglašenima i nenaglašenima) s vrijednostima: *i, y, ε,*
- u dugim slogovima s vrijednošću *ē*.⁷

U govoru kajkavaca ikavaca kontinuant je *jata i*, a poluglasa *a*.

S obzirom na naprijed navedene podsustave inventar je alternacija kontinuanata *jata* (i poluglasa) sljedeći: *ē/ie, ei/e/i/y/ε, i* one su u govorima u komplementarnoj distribuciji, i to odnosi:

1. kratko / dugo

ē / ie

ē / ei

ē / iē, ie

2. kratko / dugo / nenaglašeno

ē / ie / e

ē / ie / i

3. kratko, nenaglašeno / dugo

i, y, ε / ē⁸

4. odnos prema fonemskome kontekstu

i / e.

U govorima kajkavskoga narječja koji imaju kontinuantu *jata* vokal *e*-tipa, imaju u pojedinačnim leksemima i vokal *i* i vokal *a*. To su uglavnom leksemi *sikira, tirati* i *nadra* ("njedra").

1.5. U mnogim kajkavskim vokalizmima u dugom slogu supostoje u istom idiolektu neuvjetovane monoftonške i diftonške vrijednosti kontinuanata *jata* (i poluglasa), što može imati nekoliko razloga:

a. monoftong i diftong mogu biti stilističke varijante: u alegro-stilu je monoftong, a u lento-stilu diftong;

b. takav govor može imati prijelazni karakter kada je supostojanje dvaju sustava, npr. starije i mlađe faze govora, normalna pojava;

⁷ V. bilješku 3.

⁸ V. bilješku 3.

c. kontinuantе *jata* (i poluglasа) mogu se distribuirati generacijski pri čemu starija generacija ima diftong, а mlađa monoftong, а uvjetovane su obično nejezičnim razlozima;

d. govor može imati miješani karakter, što je najčešće slučaj u kontaktnim situacijama, pri čemu sudbina alternirajućih kontinuanata ovisi o svakoj situaciji kontakta posebno.

2. Značajka koja, s obzirom na *jat*, više razlikuje kajkavštinu od ostalih narječja hrvatskoga jezika, pa i standardnoga jezika, proizlazi iz činjenice da je u većini kajkavštine razvoj *jata* povezan s razvojem poluglasа, а drukčiji je od razvoja starohrvatskih vokala *e* i *ę*. Prema razvoju *jata* u kajkavštini se mogu razlikovati tri osnovne situacije. To su:

I. jednačenje *jata* i poluglasа,

II. jednačenje *jata* s kojim drugim vokalom (poluglas je *a* ili *ə*),

III. čuvanje posebne vrijednosti *jata* (poluglas se jednači s *e*, *ę*, *a* ili je *ə*).

I. Jednačenje *jata* i poluglasа (*ě* = *ə*)

Prvu situaciju ima većina kajkavskih govora koji za kontinuantu *jata* i poluglasа imaju poseban fonem, i to ili u svim slogovima napeto *ę*, ili samo u kratkima, dok u dugima i nenaglašenima mogu imati različite kontinuantе. Zbog toga se među tim govorima razlikuje nekoliko skupina govora:

1. govori s jednom jedinicom, koja nije izjednačena ni s jednom drugom jedinicom vokalskoga sustava,

2. govori s dvije jedinice, koje nisu izjednačene ni s jednom drugom jedinicom vokalskoga sustava,

3. govori s tri jedinice, od kojih je jedna jedinica u određenim položajima izjednačena s kojom drugom jedinicom vokalskoga sustava,

4. govori s jednom jedinicom u kojoj su izjednačena četiri starohrvatska vokala (*ě* = *ə* = *e* = *ę*).

1. Jedna jedinica kao kontinuant *jata* i poluglasa

($\check{e} = a$) > $\text{e} \neq e / \text{e} < (e = \text{e})$

Govori s jednom jedinicom kao kontinuantom *jata* i poluglasa neovisno o kvantiteti sloga, naglašenosti / nenaglašenosti i tonu⁹. Ta je jedinica u gotovo svim govorima napeti akutski vokal e , koji je u opreci s kontinuantom etimološkoga *e* i nazala e , koja je ili srednje *e* ili kompaktno e . Takvi se govori nalaze i južno i sjeverno od rijeke Save, i to na području:

- turopoljskoga dijalekta u naseljima npr. Pisarovina, Trebarjevo, Mraclin, Lekenik te u prigradskim zagrebačkim naseljima jugoistočno od općine Maksimir (Čulinec, Resnik, Resnički Gaj, Resnička Trnava, Retkovec, Vukomerec) s primjerima: *dětę – děca – detěta, dėska / dėska*,
- na području gornjolonjskoga dijalekta npr. u naseljima Cubinec (kraj Križevaca), Vrbovec, Ižanovec s primjerima: *dětę – děca – detěta, dėska*,
- na području sjevernomoslavačkoga dijalekta u naseljima npr. Posavski Bregi (kraj Ivanića), Križ s primjerima: *dětę – děca – detěta, dėska* (Posavski Bregi), *dětę – děca – detěta – čóvek, dėska* (Križ),
- na području podravskoga dijalekta, npr. u Virju s primjerima: *dětę – děca – detěta – čóvek, dėska*,
- na području bednjansko-zagorskoga dijalekta u naseljima npr. Dugo Selo, Pušća s primjerima: *dětę – děca – detěta, dėska*.

⁹ U govorima koji imaju jedan vokal kao kontinuantu *jata* i poluglasa vokalizam se može interpretirati na dva načina. Prvo, ne uzimajući prozodijska obilježja (naglašenost, kvantiteta, ton) kao inherentna vokalizama, o kontinuantu *jata* i poluglasa govori se kao o jednom vokalu, kao i o svakom drugom vokalu u svim prozodijskim kontekstima: u naglašenom i nenaglašenom slogu, dugom i kratkom, s uzlaznom i silaznom intonacijom ($\text{e} - \acute{\text{e}} - \check{\text{e}} - \grave{\text{e}} - \bar{\text{e}} - \dot{\text{e}} - \text{e}$; po IPA: $\text{e} - \acute{\text{e}} - \check{\text{e}} - \grave{\text{e}} - \bar{\text{e}} - \dot{\text{e}} - \text{e}$). Drugo, ako se kvantiteta uzme kao inherentna vokalu, onda je u takvoj interpretaciji riječ o dva vokala: (kratkome) e i (dugome) $\bar{\text{e}}$ ($\text{e}:$), kojima su druga obilježja u osnovi jednaka. Budući da u govorima izvan skupine I. 1. na sudbinu *jata* utječe naprijed navedeni prozodijski kontekst, u njima je primijenjena druga interpretacija.

2. Dvije jedinice kao kontinuanete *jata* i poluglasa

U govorima koji imaju dvije jedinice kao kontinuanete *jata* i poluglasa, i to ovisno o slogu u kojem se pojavljuju, razlikuju se dvije podskupine govora.

- a.
	ie, ei	dugi slogovi
$(\check{e} = \text{ə}) >$	$\frac{\quad}{e}$	$\neq e < (e = \text{e})$
		kratki slogovi

Govori s oprekom dugo ~ kratko i s kontinuantama *ie – e*, *ei – e*.

aa) *ie – e*

- na području turopoljskoga dijalekta, npr. u Kupincu te u zagrebačkim prigradskim naseljima: Markuševac, Markuševčica Trnava, Markuševčki Popovec, Vidovec, Bidrovec, Petruševac, Blato, Remetinec s primjerima: *dīetę – dęca – detęta, dęska*,
- na području bednjansko-zagorskoga dijalekta u naseljima npr. Lobar, Krapina s primjerima: *dīetę – dęca – detęta, dęska*,
- na području srednjomoslavačkoga dijalekta, npr. u Martincu (kraj Čazme) s primjerima: *dīete – dęca – detęta, dęska*,
- na području gornjolonjskoga dijalekta, npr. u Zelini s primjerima: *dīetę – dęca – detęta – čōvek, dęska*,
- na području vukomeričko-pokupskoga dijalekta, npr. u Sv. Nedelji te u zagrebačkim prigradskim naseljima: Jarun, Prečko, Špansko, Savska Opatovina s primjerima: *dīete – dęca – detęta, dęska*.

U toj podskupini ima govora u kojima realizacija kontinuanete dugoga *jata* i poluglasa ovisi o tonu: u slogu s uzlaznom intonacijom ostvaruje se dvoglasnik [iē], a u slogu sa silaznom intonacijom realizacija postaje dvosložna s iktusom na prvom vokalu, dakle [ie]. Tako je npr. u govoru Začretja i nekih naselja u zagrebačkoj okolini (u Šestinama, Gornjem i Donjem Vrapču), npr. *dīetę, glīetvę* prema *briek, sienę*.

Govorima u ovoj podskupini pripadaju i govori u kojima su iz različitih razloga narušene sustavne kontinuanete *jata* (i poluglasa), i to u dugim slogovima, gdje se uz dvoglasnik *ie* fakultativno ostvaruje i *e*. Tako se npr. u kajkavskim govorima u zagrebačkim prigradskim naseljima pod utjecajem standardnoga jezika dvoglasnik zamjenjuje monoftongom (napeto *e*). Ta se pojava može pratiti od sjeverozapada do ju-

gozapada preko sjeveroistoka do jugoistoka. Tako je npr. u Borčecu (*cěsta*, *brīek* / *brĕk*, *cvĕt*), u Bliznecu (*cĕsta*, *sriĕda* / *srĕda*, *sĕno*), u Gračanima (*živĕti*, *riĕžem* / *rĕžem*, *scĕditi*), u Remetama (*mĕste*, *čriĕve* / *črĕve*, *črĕp*), u Gornjem Bukovcu (*mĕste*, *gnĕzde* / *gnĕzde*, *lĕpe*), u Markuševcu (*cĕsta*, *cvĕt* / *cvĕt*).

bb) *ei* – *e*

- na području podravskoga dijalekta, npr. u Hlebinama, Jagnjedovcu s primjerima: *dĕite* – *dĕca* – *dĕtĕta*, *dĕska*.

b.

$(\check{e} = \text{ə} = e = \text{ɛ}) > \text{ɛ}$	/	$(\check{e} = \text{ə}) > \text{ɛ}$	dugi i nenaglašeni slogovi
		$(e = \text{ɛ}) > \text{ɛ}$	kratki slogovi dugi i nenaglašeni slogovi

Govori s oprekom dugo i nenaglašeno ~ kratko s kontinuantama *e* i *ɛ*. U takvu su tipu govora u kratkim slogovima (naglašenima) izjednačene kontinuantе *jata*, poluglasa, etimološkoga *e* i nazala *ɛ* u vokalu *ɛ*, a u dugim i nenaglašenim slogovima nema jednačenja kontinuantata *jata* i poluglasa i *e*, *ɛ* pa je kontinuanta *jata* i poluglasa vokal *e*, a kontinuanta je *e*, *ɛ* vokal *ɛ*. Primjer je iz govora Samobora: *dĕtĕ* – *dĕtĕta* – *mĕra*, *dĕska* – *kóteč*, *kĕđen* – *sūnce*.

3. Tri jedinice kao kontinuantе *jata* i poluglasa

Govori s tri jedinice kao kontinuantе *jata* i poluglasa, i to ovisno o kvantiteti i naglašenosti / nenaglašenosti sloga, pri čemu se jedna kontinuantа *jata* i poluglasa jednači s kojom drugom jedinicom vokalskoga sustava. Prema kontinuantama *jata* i poluglasa razlikuju se tri podskupine govora.

a.

$(\check{e} = \text{ə})$	<i>ie, ei</i>	dugi slogovi
	<i>e</i>	kratki nenaglašeni slogovi
$(\check{e} = \text{ə} = e = \text{ɛ}) > e$ nenaglašeni kratki slogovi		

U toj su skupini govori s oprekom dugo ~ kratko ~ nenaglašeno kratko i s kontinuantama: *ie* – *e* – *e*, *ei* – *e* – *e*. U nenaglašenim se slogovima kontinuantа *jata* i poluglasa jednači s kontinuantom etimološkoga vokala *e* i nazala *ɛ* u vokalu *e*. Tako je u mnogim kajkavskim govorima.

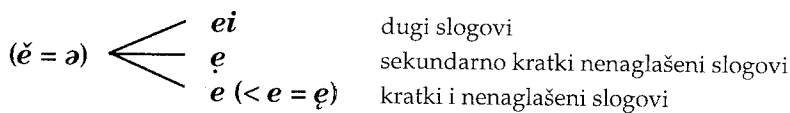
aa) *ie – e – e*

- na području bednjansko-zagorskoga dijalekta, npr. u govoru Začretja s primjerima: *dīētē – děca – detēta, dēska – stōlec – mėsec, nedēla*.

bb) *ei – e – e*

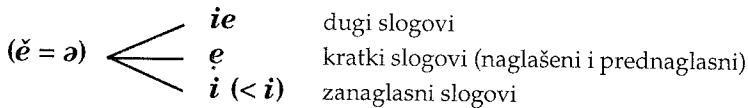
- na području bilogorsko-glogovničkog dijalekta, npr. u govoru Suhe Katalene s primjerima: *dēite – děca – detēta, dēska – stōlec, mėsec, nedēla*.

b.

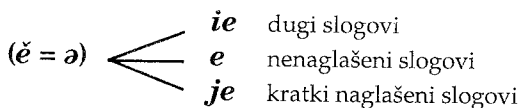
U toj su skupini govori s oprekom dugo ~ kratko i nenaglašeno ~ sekundarno kratko nenaglašeno s kontinuantama *ei – e – e*. U takvim se govorima u kratkim i nenaglašenim položajima kontinuant *jata* i poluglasa jednači s vokalom *e (< e = e)*. Takav je npr. govor u Reci na području glogovničko-bilogorskoga dijalekta s primjerima: *dēite – děca – dēteta – pōšekel (< poseikel)*.

c.

Toj skupini pripadaju govori s oprekom dugo ~ kratko ~ zanaglasno s kontinuantama *ie – e – i*. U zanaglasnom slogu kontinuant *jata* i poluglasa jednači se s vokalom *i (< i)*. Takav je npr. govor u Tuhovcu na području bednjansko-zagorskoga dijalekta s primjerima: *dīetē – děca – detēta – čóvik, dēska – vógil*.

d.

U ovoj su skupini govori u kojima su u opreci slogovi: dugi ~ kratki ~ nenaglašeni. Kontinuantе su: u dugim slogovima *ie*, u nenaglašenima *e*, a u kratkima sekvenca *je*. Kontinuantа je *e = e* vokal *e*. Primjeri su iz govora Čučerja (kraj Zagreba): *dīetē – detēta – djēca, snīeha – mózek – djénes*.

$$\begin{array}{l}
 \text{e.} \\
 (\check{e} = \text{a}) > \frac{ie / ei (< \bar{e})}{e (< \check{e})} \neq \frac{e (< \bar{e})}{\text{e} (< \check{e})} \begin{array}{l} \text{naglašeni slogovi} \\ (< e = \text{e}) \end{array} \\
 (\check{e} = \text{a} = e = \text{e}) > e \begin{array}{l} \text{nenaglašeni slogovi} \end{array}
 \end{array}$$

U toj su skupini govori koji nemaju opreku po kvantiteti nego opreku naglašeno ~ nenaglašeno. Sve su opreke ukinute osim mjesta naglaska. U naglašenim slogovima ima 10 vokala, a u nenaglašenima 4. U naglašenim slogovima kontinuantе *jata* i poluglasa izjednačene su i ovisno o primarnoj kvantiteti sloga mogu biti *ie / ei* i *e*, odnosno duga osnovna kontinuantа *jata* i poluglasa ima jednu vrijednost (*ie/ei*), a kratka drugu (*e*).¹⁰ Primjer je iz govora Putjana (kraj Čakovca, u istočnome dijelu međimurskoga dijalekta): *diēte / dēite – dēca – detētum, dēska – kōtec, māter, želōdec, žēna – žēn*.

$$\begin{array}{l}
 4. \\
 (\check{e} = \text{a} = e = \text{e}) > \frac{ei / \text{e}}{e} \begin{array}{l} \text{dugi slogovi} \\ \text{kratki i nenaglašeni slogovi} \end{array}
 \end{array}$$

U tim se govorima jednače *jat*, poluglas, *e*, *e*. Kontinuantа je vokal *e*-tipa, a u dugim slogovima može biti alternativno *e* ili *ei*. Takvi su vokalizmi na sjeveroistočnom dijelu kajkavskoga područja, npr. u Pitomači s *rēibra / rēbra – séstra – ime*, zatim u Sedlarici: *sēino / sēno – sékel – obet, bēzek – kōtec, mēso, zēle*.

¹⁰ Zanimljivo je i to da su se međimurski govori i u tome podijelili u dvije skupine: u većoj je duga kontinuantа dala u pravilu uzlazni dvoglasnik (*ie / ei*), a kratka monoftong (*e / e*) dok je u manjem broju govora (npr. u Mariji) u načelu obrnuto.

II. Jednačenje *jata* s drugim vokalom

$$\frac{i}{e} < \check{e} \neq \text{ə} > a / \text{ə}$$

Takovu situaciju ima manji broj kajkavskih govora, i to onih na periferiji kajkavskoga narječja i onih koji imaju drukčiju, nekajkavsku polaznu osnovu.

S obzirom na jednačenje *jata* s kojim drugim vokalom, razlikuju se dvije skupine govora.

1. *Jat* se jednači s jednim vokalom

Razlikuju se dvije podskupine govora.

a. Govori u kojima se kontinuanta *jata* jednači s vokalom *e*:

$$(\check{e} = e = \text{e}) > e \neq a / \text{ə} < \text{ə}$$

Takvi su neki goranski govori (npr. govor Lukovdola), u kojemu je poluglas sačuvao posebnu vrijednost, i to približno kao *šva* (*ə*), koje se u novije vrijeme sve više jednači s *a* (*< a*), npr. *děte* – *děca* – *detěta*, *žěna* prema *dən* / *dan*.

b. Govori u kojima se kontinuanta *jata* jednači s vokalom *i*:

$$\check{e} > i \neq e / \text{e} < (e = \text{e}) \neq a < \text{ə}$$

Takvi su govori kajkavaca ikavaca na području donjosutlanskoga dijalekta, čija je osnova čakavska. Pod utjecajem okolnih kajkavaca fakultativno ili u pojedinim leksemima, i s različitim intenzitetom među mjesnim govorima, kontinuanta *jata* može biti *e* uz *a < ə* ili se *jat* i poluglas jednače u vokalu *e*.

Primjeri: Marija Gorica: *dítě* / *dětě*, *čovik* – *slipóčica*, *stólac*,
Lijevo Sredičko: *dītę* / *dětę* – *cista* – *ditěta*, *stólac*,
Brdovec: *dítě* / *dětě* – *čovik* – *ditěta*, *stólęc*.

2. *Jat* se u jednim položajima jednači s jednim vokalom, a u drugima s drugim

Razlikuju se dvije podskupine govora.

a. Govori na ozaljskom, dugoreškom, ogulinskom, karlovačkom i žumberačkom području s kontinuantama *jata* kao u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima po pravilu Meyer-Jakubinskoga¹¹:

$$\check{e} > \frac{i (< i)}{e (< e = \check{e})} \neq a < a$$

Kontinuantе su *jata* vokali *i* i *e*, ovisno o fonemskome kontekstu, i to tako da je u većini slučajeva *jat* izjednačen s difuznijim vokalom, kao u čakavskim i nekim ličkim štokavskim govorima tipa *belo mliko*. Tako je npr. u govoru Požuna (kraj Ozlja): *dite* – *ditéta* – *dica* ali *mésto*, *télo* prema *belāńak*, *vēńac*. Poluglas ima vrijednost *šva* (ə).

b. Govori na nekim više ili manje perifernim područjima u kojima *jat* čuva posebnu vrijednost u jednim položajima, i to u položaju maksimalne razlikovnosti, naglašen i(li) dugi slog, dok je u nenaglašenom položaju izjednačen s kojom drugom jedinicom vokalskoga sustava. Zbog djelomičnoga čuvanja posebne fonološke vrijednosti, govori se s tom značajkom prikazuju u III. skupini.

III. Čuvanje posebne fonološke vrijednosti *jata*

Na sjeverozapadnoj, jugozapadnoj i južnoj periferiji kajkavskoga područja, te u nekim pojedinačnim govorima (doseljenički govori), *jat* je u osnovi sačuvao posebnu fonološku vrijednost, a kontinuantе su poluglasa izjednačene s kojom drugom jedinicom vokalskoga sustava, i to s *e*, *a* ili je ə (kada poluglas čuva svoju posebnu fonološku vrijednost). U nekima od tih govora, obično u položaju nemaksimalne razlikovnosti (nenaglašeni slogovi), u daljem je razvoju došlo do sekundarnoga jednačenja kontinuantе *jata* s kojom drugom jedinicom vokalskoga sustava.

¹¹ V. bilj. 6.

Razlikuje se pet podskupina govora.

1. $\check{e} > \text{e}$ svi slogovi
 $(\text{a} = \text{e} = \text{e}) > \frac{\text{e}}{\text{e}}$ naglašeni slogovi
 nenaglašeni slogovi

To su govori u kojima je *jat* uvijek zatvoreno *e*, a poluglas se u dvije kontinuanke izjednačio s $e = \text{e}$: u naglašenim slogovima *e*, a u nenaglašenima *e*. Primjeri su iz govora Peteranca: *dēte* – *dēca* – *dētēta* prema *dēnes*, *žēna*.¹²

2. $(\check{e} = \text{a}) > \frac{\text{ie}}{\text{e}}$ dugi slogovi
 kratki i nenaglašeni slogovi
 $\text{e} < \check{e} \neq \text{a} > \text{a}$ zanaglasni slogovi

Govori na području bednjansko-zagorskoga dijalekta, upravo bednjanskoga poddijalekta (Bednja). U opreci su slogovi: dugi ~ kratki ~ zanaglasni. Kontinuanke su *jata* i poluglasa u svim slogovima izuzev zanaglasnoga *ie* – *e*, npr. *dīeta* ("dijete") – *dēco* ("djeca") – *detàto* ("djeteta"), a u zanaglasnom slogu za *jat* je *e*, a za poluglas *a*, npr. *vīdēti* prema *pēkal*, *vīenac*. Kontinuant je ($e = \text{e}$) vokala *a* ($< \text{e}$).¹³

¹² Peteranec je u kajkavologiji bio poznat po tome što njegova akcentuacija odstupa od akcentuacije kraja, Podravine. To je otkrio S. Ivšić, utvrđujući da peteranska akcentuacija pripada u osnovi njegovom III. revolucionarnom turopoljsko-posavskom tipu, s nekim podravske utjecajima. Kasnije je otkriveno (M. Lončarić) da takvu akcentuaciju ima i susjedno selo Torčec. Također je otkriveno da Peteranec odstupa od okolice ne samo po akcentuaciji nego i po razvoju poluglasa, koji se nije izjednačio s *jat*om nego s kontinuantom izjednačenih $e = \text{e}$. Torčec u tome više nije jednak Peterancu, jer je u njemu poluglas izjednačen s *jat*om. Bit će da je to kasniji razvoj, pod utjecajem okoline. To potvrđuje i stanje u Peterancu, gdje neki dijelovi sela, odnosno neke obitelji, u pojedinim riječima s poluglasom imaju zatvoreno *e*.

¹³ To je rezultat općega pomaka vokala u razvoju bednjanskoga vokalizma u kojem su se pomaknuli svi vokali izuzev *jata*, poluglasa i vokala *i* pa je: $\text{e} > \text{a}$, $\text{a} > \text{o}$, $\text{o} > \text{u}$, $\text{u} > \check{u}$.

3. $(\check{e} = a = e = \text{e}) > ei$ dugi slogovi

$(a = e = \text{e}) > \text{e}$
 $\check{e} > \text{e}$ kratki slogovi (naglašeni i nenaglašeni)

Govori zapadnoga Međimurja, npr. govor Štrigove: *teisto*, *teist*,
čmeila, *meiso*; *mégla – dēņes*, *žēna – dvorišče*; *dēca – človek*.

4. Govori na području plješivičkoprigrorskoga dijalekta

a. $\check{e} > \text{e} \neq e (< e = \text{e}) \neq a < a$

Takav je govor npr. u Blatnici (kraj Karlovca). Primjeri: *dēte – dēca*
– detēta, ali *daska – stōlac*.

b. \check{e} $\left\{ \begin{array}{l} ie \neq i\text{e} (< e = \text{e}) \neq oa < a \text{ dugi slogovi} \\ e \neq \text{e} (< e = \text{e}) \neq a < a \text{ kratki slogovi} \\ i (< i) \neq \text{e} (< e = \text{e}) \neq a < a \text{ nenaglašeni slogovi} \end{array} \right.$

Takav je govor npr. u Domagoviću u kojem je kontinuant *jata* u dugim slogovima dvoglasnik *ie*, a u kratkima vokal *e*. U nenaglašenim slogovima *jat* se jednači s vokalom *i* (*< i*). Kontinuant poluglasa je *a*. Primjeri: *dīete – dēca – ditēta – čóvik* prema *ótac – lēifki – névat*. U tom se govoru, ovisno o intonaciji, u dugim slogovima kontinuant etimološkoga *e* i nazala *e* jednači s kontinuantom *jata*, i to u slogu sa silaznom intonacijom, npr. *driēmle*, *pugriēši* (*ie < ē*) prema *gļiētū*, *pīēta* (*iē < e = e*), ali *grīej*, *pusīekal* (*ie < ē*) i *vudiēn*, *pīēt* (*ie < e = e*).¹⁴

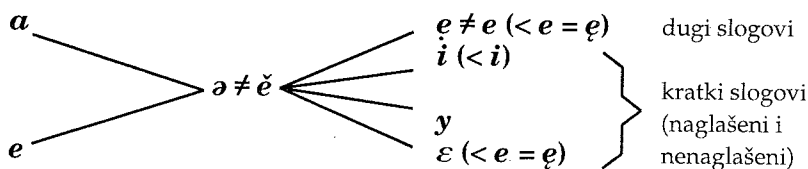
Tako je u kratkim slogovima, a u dugima se svi vokali izuzev *a* (*< e = e*) diftongiraju s izuzetkom slogova s uzlaznom intonacijom kada ostaje monoftong (usp. Ivić, P. 1957, 1968, Jedvaj, J. 1956, Lončarić, M. 1996, Vermeer, W. R. 1979, 1982, Zečević, V. 1993).

¹⁴ Utjecaj intonacije na kvalitetu vokala zabilježen je i u govoru Bednje, ali druge vrste. O tome v. bilješku 13.

5. U nekim govorima Gorskoga kotara jednačenja su nešto složenija jer se u njima odražavaju različiti razvojni procesi.¹⁵

Prema kontinuantama *jata* razlikuju se dvije podskupine govora. U obje podskupine navest ćemo većinske kontinuantе *jata*.

a. Jedno su govori kao u Turnima, koji u dugim slogovima imaju kao kontinuantu *jata* jedinicu *e*, a u kratkim (naglašenim i nenaglašenim) slogovima jedinice: *i*, *y*, *ε*.¹⁶ Jedinica je *ε* u nenaglašenim slogovima iza *c* i *r* i tada je to zajednička kontinuantа i s etimološkim *e* i nazalom *ę*. Kontinuantа je poluglasa *a* ili *ǝ*:

Primjeri: *de:te* – *lipu* ("lijepo"), *sinu* ("sijeno") – *dýca* – *tęstu* ("tijesto")¹⁷ prema *člō:vik* – *cyli:na*, *so:syt*, *kóren*, *kócen*.

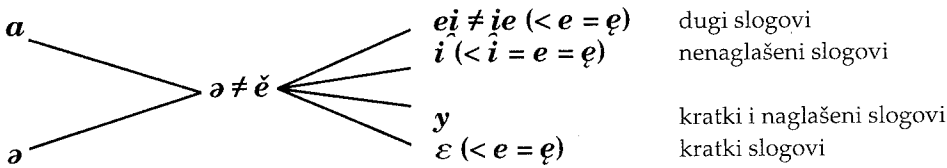
b. Drugo se govori kao u Delnicama, koji imaju u dugim slogovima dvo-glasnik *ei*, u kratkim naglašenim *y* i *ε*, a u nenaglašenima *y* i *i*.¹⁸ Kontinuantе su poluglasa vokali *a* i *ǝ*, a kontinuantе etimološkoga *e* i nazala *ę* dvoglasnik *ie* u dugim slogovima, *ε* u kratkima i nenaglašenima *te* i *u* u nenaglašenima. Kontinuantа se *jata* *ε* jednači s kontinuantom *e*, *ę* u kratkim slogovima, a kontinuantа *i* s kontinuantom vokala *i* u nenaglašenima. Ispred *r* kontinuantа je dugoga *jata* *ie* (npr. *mǝera*, *vǝera*):

¹⁵ Situacija u Gorskom kotaru donosi se prema Lisac, J. 1988.

¹⁶ V. bilješku 3.

¹⁷ "Radi se o razvoju nenaglašenoga *ě* u *e* koje je onda sekundarno naglašeno, odnosno o naslanjanju na sufikse s *e*" (usp. Lisac, J., 1988: 147).

¹⁸ "Susrećemo se i s ikavskim refleksom *ě*: *sinu* ('sijeno'), *do cisti*, *dici* // *deci*... Na mjestu praslavenskog *jata* javlja se i *ǝ*: *sěn* 'ovamo', *věrjet*, *pěrtęč* 'dotrčati'" (usp. Lisac, J. 1988: 150).

Primjeri: *dě̇ite* – *dýca* – *testu* – *dyteta* – *vávik*.

IV. Zaključak

U ovom smo istraživanju nastojali pokazati razvoj *jata* u kajkavskim govorima, što, s obzirom na dosada još nepotpunu istraženost ukupnoga kajkavskoga idioma, nije i konačna slika *jata* u kajkavštini.

1. U vezi s razvojem *jata* u kajkavskim govorima donosi se pretpostavka o fonetskoj vrijednosti *jata* u praslavenskom jeziku. Polazi se od pretpostavke da su dva *jata* prije stapanja u jedan vokalski fonem mogla biti različite fonetske naravi: prvi je bio otvoren, drugi zatvoren, te se smatra da je najvjerojatnije u razvoju jednoga dijela praslavenskoga jezika prevladala jedna vrijednost – otvorenija, a da je u drugom dijelu – na istoku i jugu – prevladala druga – zatvorenija. Drži se da zatvorenija vrijednost – prijelaz vokala otvorenijega od staroga *e* u samoglasnik zatvoreniji od njega, nije morala biti sekundarna pojava.

2. U najvećem dijelu kajkavštine starohrvatski se *jat* izjednačio s poluglasom, a njihova zajednička kontinuanta ima posebnu fonološku vrijednost, posebna je vokalska jedinica u većini kajkavskih govora.

U kajkavštini se prema sudbini *jata* mogu razlikovati tri osnovne situacije. To su:

- I. jednačenje *jata* i poluglasa,
- II. jednačenje *jata* s kojim drugim vokalom (poluglas je *a* ili *ə*),
- III. čuvanje posebne vrijednosti *jata* (poluglas se jednači s *e*, *ɛ*, *a* ili *jeə*).

Fonetsko-fonološka vrijednost (zajedničke) kontinuantе *jata* i poluglasa u pojedinom govoru ovisi o strukturi svakoga pojedinoga vokalizma, tj. o nekoliko čimbenika, koji su u hijerarhijskom odnosu. To su: 1. kvantiteta s oprekom dugo ~ kratko, 2. naglašenost s oprekom naglašeno ~ nenaglašeno, 3. neprozodijski čimbenici – fonemski kontekst.

Pokazanih 19 različitih načina reflektiranja *jata* u kajkavštini svjedoči o njejoj podosta nestabilnoj naravi podložnoj utjecaju mnogih čimbenika. Posebno je zanimljiva pojava *ikanja* ($\check{e} > i$) u nenaglašenim

slogovima u plješivičkoprigorskim govorima (kao i sporadično u nekim goranskima) te u nekim govorima na području bednjansko-zagorskoga dijalekta u kojima je $i < (\check{e} = a)$ u zanaglasnim slogovima, što do sada nije bilo dovoljno uočeno. To je *ikanje* posljedica unutarnjega razvoja tih govora jer se javlja po zakonitostima strukture njihovih fonoloških sustava.

3. Pregled razvoja *jata*

I. Jednačenje *jata* i poluglasa ($\check{e} = a$)

1. U svim položajima $\text{e} \neq e / \text{e} (< e = \text{e})$
2. a. dugo **ie, ei**, kratko $\text{e} \neq e (< e = \text{e})$
b. dugo i nenaglašeno $\text{e} \neq \text{e} (< e = \text{e})$, kratko **e** ($< \check{e} = a = e = \text{e}$)
3. a. dugo **ie, ei**, kratko $\text{e} \neq \text{e}$ – dugo i kratko ($< e = \text{e}$), nenaglašeno **e** ($< \check{e} = a = e = \text{e}$)
b. dugo **ei** $\neq \text{e} (< e = \text{e})$, kratko i nenaglašeno **e** ($< e = \text{e}$), sekundarno kratko nenaglašeno **e** ($< \check{e} = a$)
c. dugo **ie**, kratko i prednaglasno **e**, zanaglasno **i** ($< i$)
d. dugo **ie**, kratko **je**, nenaglašeno $\text{e} \neq \text{e} (< e = \text{e})$
e. naglašeno **ie** / **ei**, $\text{e} \neq e, \text{e} (< e = \text{e})$, nenaglašeno **e** ($< \check{e} = a = e = \text{e}$)
4. $\check{e} = a = e = \text{e} >$ dugo **ie** / **e**, kratko i nenaglašeno **e**.

II. Jednačenje *jata* s drugim vokalom ($a = a / a$)

1. Jednačenje *jata* s jednim vokalom
 - a. **e** ($< e = \text{e}$) $\neq a / a (< a)$
 - b. **i** ($< i$) $\neq e / \text{e} (< e = \text{e}) \neq (a < a)$
2. Jednačenje *jata* s dva vokala
 - a. **i** (+ kontekst) ($< i$), **e** (+ kontekst) ($< e = \text{e}$) $\neq a (< a)$
 - b. *jat* djelomično čuva posebnu vrijednost, v. III.

III. Čuvanje posebne fonološke vrijednosti *jata*

1. uvijek $\text{e} \neq \text{e}$ naglašeno ($< a = e = \text{e}$) $\neq e$ nenaglašeno ($< a = e = \text{e}$)
2. dugo **ie** ($< \check{e} = a$), kratko i nenaglašeno **e** ($< \check{e} = a$), zanaglasno $\text{e} \neq a (< a)$
3. dugo **ei** ($< \check{e} = a = e = \text{e}$), kratko $\text{e} \neq \text{e} (< a = e = \text{e})$
4. a. uvijek $\text{e} \neq e (< e = \text{e}) \neq a (< a)$
b. dugo **ie** $\neq i\text{e} (< e = \text{e}) \neq oa (< a)$, kratko $\text{e} \neq \text{e} (< e = \text{e}) \neq a (< a)$, nenaglašeno **i** ($< i$) $\neq \text{e} (< e = \text{e}) \neq a (< a)$

5. a. dugo $\underline{e} \neq e$ ($\langle e = \underline{e} \rangle \neq a$ ($\langle a \rangle$), kratko (naglašeno i nenaglašeno) \underline{i} ($\langle i \rangle$), $\underline{y}, \underline{\varepsilon}$ ($\langle e = \underline{e} \rangle \neq a / a$ ($\langle a \rangle$))
b. dugo $\underline{ei} \neq \underline{ie}$ ($\langle e = \underline{e} \rangle \neq a$ ($\langle a \rangle$), kratko $\underline{y}, \underline{\varepsilon}$ ($\langle e = \underline{e} \rangle \neq a$ ($\langle a \rangle$)), nenaglašeno \underline{i} ($\langle i \rangle$), $\underline{y} \neq \underline{\varepsilon}$ ($\langle e = \underline{e} \rangle \neq a$ ($\langle a \rangle$)).

Literatura

- Avanesov, R. I. (1963). Opisatel'naja dialektologija i istorija jazyka. *Slavjanskoe jazykoznanie*. Moskva, 293–316.
- Barac-Grum, V. (1993). *Čakavsko-kajkavski dijalektni kontakt u Gorskom kotaru*. Rijeka.
– *Upitnici za Hrvatski dijalektološki atlas: Pušća, Lukovdol*.
- Belić, A. (1960). *Osnovi istorije*. I. *Fonetika*. Beograd.
- Bernštejn, S. B. (1961). *Očerk sravnitel'noj gramatiki slavjanskih jazykov*, Moskva.
- Blažeka, Đ. *Upitnik za Hrvatski dijalektološki atlas: Putjane (kraj Čakovca)*.
- Brozović, D. (1970). *Standardni jezik*. Zagreb.
– (1981). Začretje. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo (punkt 29).
- Brozović, D., Ivić, P. (1981). Ishodišni srpskohrvatski/ hrvatskosrpski fonološki sistem. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, 221–226.
- Carlton, T. R. (1990). *Introduction to the phonological history of the slavic languages*.
- Finka, B. (1974). Gorskokotarska kajkavština u našem dijalekatnom mozaiku. *Kajkavski zbornik*. Zlatar, 29–43.
- Hamm, J. (1957). Praslavensko \check{e} i njegov izgovor. *Beogradski međunarodni slavistički sastanak*, 9, 549–550.
- Houtzagers, P. (1996). The development of the Hidegség and Fertőhomok vowel system. *Studies South Slavic and Balkan Linguistics* 23, 111–142.
- The international phonetic alphabet (IPA)*, 1989.
- Ivić, P. (1957). Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957. god. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 2, 401–407.
– (1968). Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XI, 57–69.

- Ivšić, S. (1970). *Poredbena slavenska gramatika*. Zagreb.
- Jagić, V. (1882). Die Umlauterscheinungen bei den Vokalen *ě, e, ě* in den slavischen Sprachen, *Archiv für slavische Philologie* 6.
- Jakobson, R. (1962). Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves. *Selected Writings I*, 'S – Gravenhage.
- Jakubinski, L. (1925). Die vertretung des urslavischen *ě* im Čakavischen. *Zeitschrift für slavische Philologie* 1, 381–396.
- Jedvaj, J. (1956). Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1, 279–330.
– *Upitnik za Hrvatski dijalektološki atlas: Bednja*.
- Junković, Z. *Upitnik za Hrvatski dijalektološki atlas: Tuhovec*.
- Krajčović, R. (1974). *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny*, Bratislava.
- Lisac, J. (1988). Iz goranskoga vokalizma. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske* 31/2, 137–175.
– (1996). *Jat u hrvatskim dijalektima. Mostariensia* 4, 91–97.
- Logar, T. (1981). Ishodišni splošnoslovenski fonološki sistem. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, 29–33.
- Lončarić, M. (1986). Bilogorski kajkavski govori. *Rasprave Zavoda za jezik*, 12, 5–221.
– (1996). *Kajkavsko narječje*. Zagreb.
– *Blatnica, vlastita istraživanja*.
– *Kuštane, vlastita istraživanja*.
– *Upitnik za Hrvatski dijalektološki atlas: Hlebine, Jagnjedovec, Peteranec*.
- Lunt, H. G. (1997). Common slavic, proto-slavic, pan-slavic: what are we talking about? *International journal of slavic linguistics and poetics*, 41. *Slavica*.
- Ljapunov, B. (1911–12). S. M. Kuljbakin, Dosl. jazyk, *Archiv für slavische philologie*, 33, str. 517 (recenzija).
- Mareš, F. V. (1956). Vznik slovanského praslaviaňského systému a jeho vývoj do konce obdoba slovanské jazykové jednoty. *Slavia*, 25, 443–495.
- Meyer, K. (1926). Beiträge zur Čakavischen. *Archiv für slavische Philologie* XL, 222–265.
- Mikkola, J. J. (1913). *Urslavische Grammatik*. Heidelberg.
- Ramovš, F. (1936). *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. I. Ljubljana.

- Samilov, M. (1964). *The Phoneme jat in Slavic*. London, The Hague, Paris.
- Schuster-Šewc, H. (1998). Die späturslawischen Innovationen und ihre Widerspiegelung in der Isoglossenstruktur des Sorbischen (Ein Beitrag zur Dialektologie des Späturslawischen). *Lětopis (Časopis za reč, stawizny kulturu Lužiskich Serbow)* 45/1, 31–50.
- Shevelov, G. Y. (1957). Trǫt-type Groups and the Probleme of Moravian Components in Old Church Slavonic. *The Slavonic and East European Review* XXV/85.
- Šahmatov, A. A. (1915). *Očerk drevnejšego perioda istorii ruskega jazyka*. St. Petersburg.
- Šojat, A. (1982). Turopoljski govori. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, 317–496.
– *Upitnici za Hrvatski dijalektološki atlas*: Brdovec, Cubinec, Dugo Selo, Gornje Vrapče, Ivanić (Posavski Bregi), Ižanovec, Krapina, Križ, Kupinec, Marija Gorica, Mraclin, Samobor, Šestine, Trebarjevo, Virje, Vrbovec, Začretje, Zelina (Biškupec).
- Šojat, A., Barac-Grum, V., Kalinski, I., Lončarić, M., Zečević, V., (1998). *Zagrebački kaj. Govor grada i prigradskih naselja*, Zagreb (naselja: Bidrovec, Blato, Bliznec, Borčec, Bukovec, Čučerje, Čulinec, Frateršćica, Gornje i Donje Vrapče, Gornji Bukovec, Gornji Miroševac, Gračani, Granešina, Jarun, Markuševec, Markuševečka Trnava, Markuševečki Popovec, Mikulići, Petruševac, Prečko, Remete, Remetinec, Resnička Trnava, Resnički Gaj, Resnik, Retkovec, Savska Opatovina, Šestine, Špansko, Vidovec, Vukomerec).
- Težak, S. (1981). Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 203–428.
– *Upitnik za Hrvatski dijalektološki atlas*: Požun (kraj Ozlja).
- Van Wijk, N. (1950). K istorii fonologickeje sistemy v obščeslavjanskom jazyke pozdnego perioda. *Slavia*, 19, 293–313.
- Vermeer, W. R. (1979). Innovations in the Kajkavian Dialect of Bednja. *Dutch Contributions to the Eight International Congress of Slavists*. Lisse.
– (1982). Raising of *ě and Loss of the Nasal Feature in Slovene. *Studies in South Slavonic dialectology*. Leiden, 236–284.
- Weinreich, U. (1954). Is a Structural Dialectology Possible? *Word* X, 388–400.
- Zečević, V. (1981). Domagović. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatsko-srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo (punkt 27).
– (1993). *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu*. Zagreb.

– *Upitnici za hrvatski dijalektološki atlas: Lekenik, Lobar, Martinec (Čazma), Pisarovina.*

Jat in Kajkavian

Summary

With respect to the fate of *jat* in kajkavian the authors give a hypotheses as to the phonological value of *jat* in the Common Slavic language. Starting from the assumption that two *jats* before merging into one vocalic phoneme could have had different phonetic nature, the first was open (lax), the second closed (tense), the authors suppose that the most probable development was such that in one part of the Common Slavic language one value prevailed – open, and in the other part – east and south – the other value prevailed – closed, and that this closed value didn't have to be a secondary feature – the transformation of the vowel which was more open than old *e* into a vowel more closed than it.

In the greatest part of the kajkavian dialect old Croatian *jat* merged with the *jer* and their common continuant has a special phonological value, it is a special unit, a vowel in most kajkavian speeches. According to the fate of *jat* these basic situations can be distinguished:

I. the merger of *jat* and *poluglas* II. the merger of *jat* and another vowel (*jer* is a or *ə*) III. the preservation of a special value of *jat* (*jer* is assimilated with *e*, *g*, a or *ə*).

The phonetic-phonological value of the common continuant in a particular speech depends on the structure of a particular vocalism, i.e. depends on a few factors which are in a hierarchical relationship. These are 1. quantity with the opposition long ~ short 2. stress with the opposition stressed ~ unstressed 3. non-prosodic factors - phonemic context. In the speeches which have been analyzed so far 19 different ways of reflection of *jat* have been noticed.

Key words: Common Slavic *jat* – its value, kajkavian, continuation of *jat*

Ključne riječi: praslavenski *jat* – vrijednost, kajkavština, kontinuant *jata*
Jat in Kajkavian